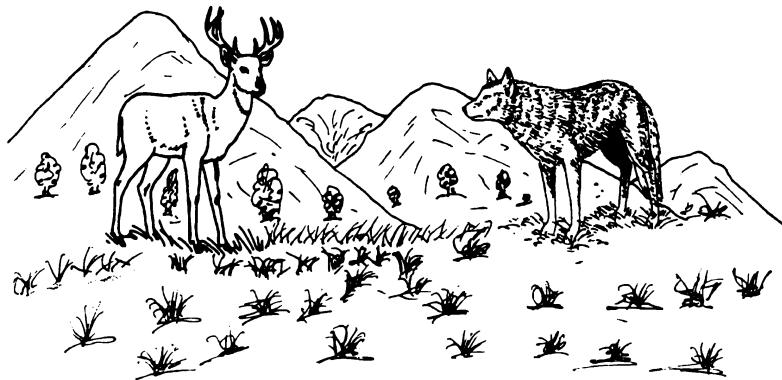

Tu'un idu ndi'i yi'i

El venado y el lobo

Tu'un Davi Ñuu Xee

Mixteco de Santo Domingo Nuxaá

Tu'un idu ndi'i yi'i

El venado y el lobo

Tu'un Davi Ñuu Xee

Mixteco de Santo Domingo Nuxaá

Rodolfo N. Miguel López, *narrador y dibujante*

Inga McKendry S. y Susan J. Hugghins S., *asesoras lingüísticas*

Publicado por el
Instituto Lingüístico de Verano, A.C.
Apartado Postal 22067
14000 Tlalpan, D.F., México
Tel. 5-573-2024
www.sil.org/mexico
2008

Primera edición 2003 .7C

Segunda edición 2008 1C

mxy 08-071 1C

©2008 por Rodolfo N. Miguel López

Derechos reservados conforme a la ley.

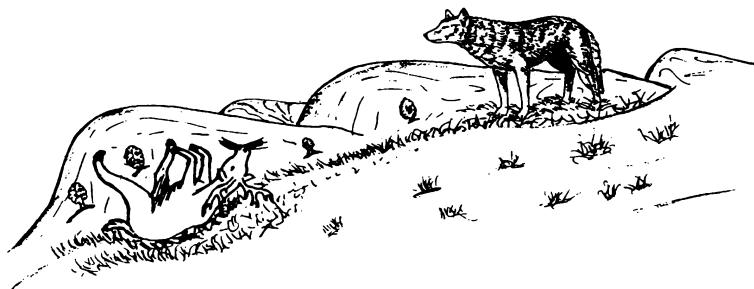
Esta obra puede reproducirse para fines no lucrativos, siempre y
cuando no se altere en forma alguna.

Tu'un idu ndi'i yi'i

Ndi'i ndi'i xika' iin yi'i nixee ti iin yi'ndi te dii nituu ti chi nixini ti ja yukan kandeé iin idu xexi' ti yuku kuii te kuenda ni-ka va'a kaa' ti chi iyoo vii kaa' yuku ja iyoo kuun' davi te iyoo maa ja kaxi ti te nika'an yi'i nixii ti anu ti: "Daa-yu ta'vi kuu' ndo jon dukan kuenda ni-ka va'a kaa' kuñu kandeé il'a ja kaxi ndo".

Te kueyi kueyi nitu'va ti nû kandeé idu te nixa'an ti:

—Va'a tikuu no, ñani.

Te uun-yu nindʉva idu ja niyuʉ'u ti ja
nika'an yi'i te nika'an ti:

—Va'a tikuu ní, dito. ¿Naikuu ja xede'
ní kandeé ní i'a te kuenda ni-ka vixin chi iyo
kuun' davi teno atʉyu'u ní ja kuʉ ní ja
vixin, maa?

Te nika'an yi'i nixa'an ti:

—Naikuu ja nixini no ja dukan kuenda
ni-ka niyuʉ'u no te do iyo ndadi kaa' ni an
naikuu xi.

Te nika'an idu:

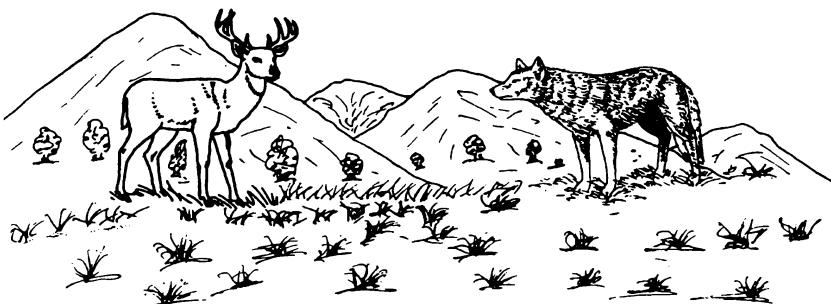
—Ko vaxi kani-ini ní ja do ja niyuʉ'u da
kuu' ja dukan nixede da chi do dukan xede'
da kuenda ja nakunu ja vixin, xian kuu' ja
dukan xede' da, ndô.

Te nikə'łan yi'li:

—Nakuenda kuu' ja dukan ka'án no ja
vixin te ni atuu ka tuu nchu ja vixin chi
kuenda ni-ka kudíí-ini ni chi koo ni viko
xeni-íní ni, ndô.

Te nikə'łan idu:

—Daa-yu va'a kuu' ní, te nâ nduu kixe'e
xi, tenó kuini ní te kuu da ja ki'łin da
dakende da viko ní chi iyø va'a tu'va da
dakéndé da, ndô.

Te kuenda ni-ka xekú yi'i nakuíin ti te
nikə'ən ti:

—Xeni-íní ni ja yachi, ko taxalvi no ja
dukan ka'án no ko xeni-íní ni ja akuu ja kada
no chi kuteñu no nduu daa.

“Te nakuenda kuu’ ja dukan ka'án de ja
kuteñu ndo daa te ni atuu tiñu ndo iyó”,
nixeni-ini idu te nixikən-tu'un ti:

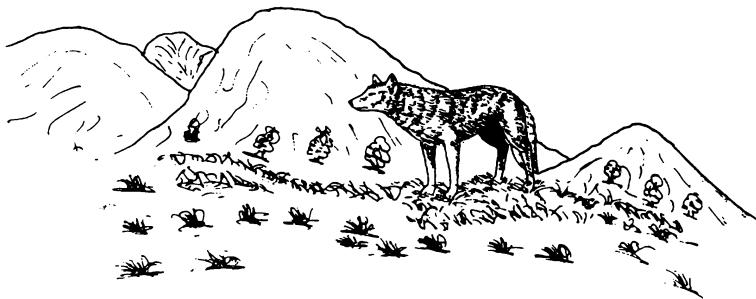
—Te nanche xiní ní ja kundeku teñu da
nduu daa te ni vata ndatu'un ka ndo.

Te xekú xekú yi'i nikə'ən ti:

—Dukan chi na'á ni ja ndekú iin tiñu
kada ndo nduu daa, nî.

Te ninadiko idu ja dukan ka'án yi'i te
nikə'ən ti:

—Nakuenda kuu’ ja dukan vaxi ní
datá'án ña'a ní da te atuu kuii kudiki-ndee
ñ'a'a da ní ja dukan ka'án ní ja na'á ní
naikuu ja kada da nduu ja koo viko ní.

Te iyo vii nika'án yi'i nixij i ti idu:

—Ko vaxi nadiko no nuu ni ja dukan ka'án ni ja akundeku no viko ni chi xeni-íní ni ja mee no kuu kuñu ndeyu ja kaxi ni nduu ja koo ni viko ni, ndô.

Te uun-ni nde yukan nixiko ndava' idu ja dukan nika'án yi'i te nika'án ti nixa'án ti:

—¡Naikuu ja ka'án mee ní, taa! Te iyó va'a diki ní an ña'a, te nakuenda kuu' ja dukan ka'án ní te ñani-ta'an mee da kuu' ní.

Niní yi'i nakuín ti ja dukan ka'án idu te
nixikan-tu'un ña'a ti:

—Nakuenda kuu' ja dukan ka'án so'o ja
kuu' no ñani-ta'an nchu'u te dukan axini ni
chi atuu ja nikaq'an tata ni.

Te kidi' yu'u idu nda'vi nikaq'an ti:

—Nakuenda kuu' ja dukan ka'án mee ní
te dito mee da kuu' ní qteno atuu xini ní,
maa?

Te xeni-íní yi'i nakuín-tuu ti: "Kudana te
kuiní de ja danda'vi ña'a de ndo kuenda ja
vaxi kaxi ndo de, vâ. Ko navii kini de." Te
nikaq'an ti nixaq'an ti:

—¡Ah! Daa-tu nda'vi ka'án ja nda'vi so,
te do xeni-íní no ja dandá'ví ña'a no ni ko
akada xi chi mii ka nchu ja kuu' so'o, tee
nda'vi.

Te nixeni-ini idu: “¡Aan! Ja nikutuni-ini de ja kuiní ndo ja danda'vi ndo de nikúú te vitan naikuu ja kada ndo.” Te nika'an ti nixa'an ti:

—Nakuenda kuu' ja atuu kanchixe ní ja ka'an da, kue kuu' da ñani-ta'an ní, ko kuu kaxi ña'a ní tenó kuiní ní, ko doja ndekú iin ja kánda'vi da nuu ní date kuu ní ja kaxi ña'a ní ndi'i ndiaa anu ní.

“Naikuu-tu ja xeni-íní de ja dandá'ví ña'a de vitan ko akáku de kue dan”, nixeni-ini yi'i te nixa'an ti:

—Naikuu ja kuiní no ja kada ni te nakada ni xi ndi'i ndiaa anu ni kuenda ja nakudii-ini no.

“¿Te vitan naikuu ja kuü ndo de?”,
nixeni-ini idu ko yachi nixee xi diki ti te
nixa'an ti:

—Te naikuu ja xeni-íní ní ja xede' da kandeé da i'a, ko kuna'a ní ja iyó iin tiñu xede' da ja iyo kunúú xi chi adivi du'a ni kaa tiñu kuu' xi, tenó akada va'a da xi ñate ñanij da nuu tee ne'e-kuéndá ña'a da, ko nó nakaxi ña'a ní ñate ka'ní ña'a de chi iyo nde'e de, dukan niya'a iin ñani nda'vi ndo, tee nikixi ja dukan nikuini de ja kaxi ña'a de te nixi'i de.

Niyu'u yi'i ja dukan nika'an idu te nika'an ti nixa'an ti:

—Te daa-yu nda'vi ñani ndo ja dukan niya'a de ko naikuu ja kada ni vitan, te iyo kokon-xítí ni chi niku uni nduu ja ani'i ni ja kaxi ni.

Te nixede idu ja iyo nikuko'yo anu ti te
nika'an ti nixa'an ti:

—Ko vaxi kundi'vi-ini ní, taa, chi uun-ni
kuiní xi ja nda'yi da ja dukan ka'án ní ko nó
kuiní ní te kuu chindee ta'an ndo te chindee
ña'a ní nuu tiñu xede' da chi ja nixavi da
lu'a te kuki'in mee da kunduku da ja kaxi
ndo kuenda ja ndatatu ní tuku.

“Iyo va'a ka'án de te ore ja nchukava de
te daa kuu' ja koo ndo viko”, nixeni-ini yi'i
te nika'an ti nixa'an ti:

—Te naikuu tiñu xede' no kuenda ja chindee ña'a ni no kuenda ja ki'in no kunduku no ja kaxi ndo te dukan ndatatu no tuku.

“Ja nikunu ndo nuu ja nda'vi chi nikanchixe xi ja nika'an ndo nuu xi”, nixeni-ini idu te nixa'an ti:

—Tiñu ja xede' da kuu' xi ja ka'vi' da ndiaa ta yutun ja ndia'á ní i'a, te maa ka xi kuméni chi vitan ni nikixe'e da ko nó ja chindee ña'a ní ñate yachi ka ndi'i xi ko vaxi kundi'vi-ini ní chi navii ndixi da ndi'i ja kaxi ndo.

“Xeni-íní tu ja nda'vi ja kada ndo tiñu xi ko navii kudu ndo chi kuu' ja mee ndo tatúní te atyü nâ ja ta'an ja nda'vi ja kani-ini xi ja tatuni ña'a xi ndo te ni akada ndo tiñu xi”, nixeni-ini yi'i te nixaa'an ti:

—Iin ja ka'án ni nuu no te kuiní ni ja kuna'a no ja nó nadanda'vi ña'a no te kini no ja nanduku ña'a ni kue nde ka'a ñu'u te ore ja nani'i ña'a ni, daa nacha'vi no nuu ni chi iin ja danda'vi ña'a nchu atyü kuii xeka'nu-ini ni xi.

“Xeni-íní de ja dayú'ú ña'a de ndo jon dukan ka'án de, vâ” te nikaa'an idu nixaa'an ti:

—Nakuenda kuu' ja dukan ka'án ní te xe-ú'u ní nde xiti anu da.

Ko deen ka tuku nika'án yi'i nixijí ti idu:

—Ko kua'án ni nandavi te ndixi no chi
yokokon-xítí ni te meni ja ka'án no te
akuini no ja kaka no nandavi.

Nixíka idu kua'án ti te nindooyi'i
kuenda ja kada ti tiñu nitatuni idu ja kada
ti, ko doni ninkatuu kani ti te atuuu
xekuenda ti ja kada ti ja ninkotuni ja kada
ti.

Nixidiyi'i te nituuu nduu yuten te atuuu
idu nchukava te ninadiko ti nakuenda kuu'
ja dukan nixede ña'a idu te ja nixavi ti ja
nikundetu ti te nixeni-ini ti: “Te daa-yu
ko'yo kuu' nchu tee nda'vi jon nikanchixe
ni ja nika'án-tu iin idu te vitan nikutuni-ini
ni ja doni nidanda'vi ña'a de kuenda ja
dukan kakuu de nuu ni, ko nó nanani'i ni de

te kini de ja katacaa ni de diki iin yutun
kuenda ja vaxi danda'vi ña'a ka de".

Te ninduku-ndee yi'i kua'an ti
kunanduku ti idu kuenda ja katacaa ña'a ti,
te uun-ni kii nikaku-nduu ti iin yi'ndi nû
kandeé tuku idu te nika'an ti:

—Naikuu ja xede' no kandeé no i'a te
nixavi ni ndetú ña'a ni te atuu ninchukava
no ndil'i ja kaxi ndo te xian kuu' ja iyo díko
ni nuu no te vitan katacaa ña'a ni kuenda ja
nadakua'a no ja vaxi dukan kada tuku no
inka veta.

Te vixin vixin nikuu anu idu ki nixini ti
yi'i te nika'an ti nixa'an ti:

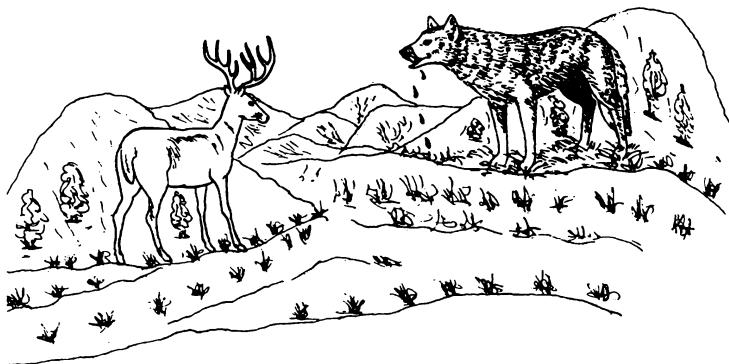
—Taa, te naikuu ja ta'án mee ní ja dukan ka'án ní te ni atuu kuii xini ña'a da ní tenó naikuu mee ní te ¿nanche nani' ní?

Te kuenda ni-ka díko yi'i nikaan ti:
—¡Aah! ¿Te dukan ka'án no ja axini ña'a no ni-a? Ko vitan kini no ja akatacaa ña'a ka ni chi vitan kaxi ña'a ni chi kuenda ni-ka kokon-xítí ni.

Te yachi nixeni-ini idu naikuu ja kada ti te nikaan ti:

—Ko nó dukan ka'án ní ja kaxi ña'a ní ñate, doja ndekú iin ja kánda'vi da nuu ní.

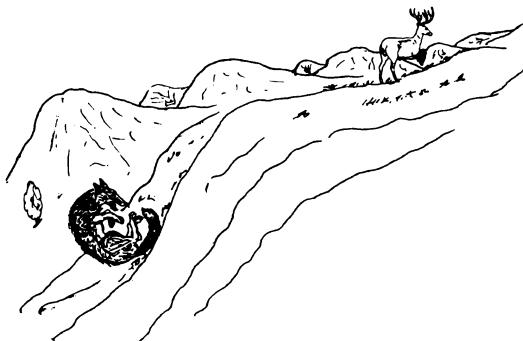
Te dii túu yi'i nikaan ti:
—Naikuu ja kuiní no ja kada ni vitan.
Kidi' yu'u idu nda'vi nikaan ti nixaan ti:

—Nikunduu nikiví iin iñu xe'le da te yu'ú
da ja nkanchixín xi dukun ní te nda'vi ní
xian kuu' ja va'a ka ja kine'e ní xi di'na nuu
date kuu ní ja kaxi ña'a ni.

Te uun-yu nayuú yu'u yi'i nika'an ti:

—Yachi taxi xe'le no chi nakine'e ni xi chi
iyó ndi'ví-ini ni ja ki'ín ni inka xichi te
dukan iyó kuee kuu' no.

Te nind_{an}e'e idu xe'e ti te nix_{et}u'va yi'i
ja kine'e ti iñu te me'e ore ja nikuyatin yu'u
ti nuu ndekú xe'e idu nid_akaa idu xe'e ti te
vande yukan kua'an yi'i te nikene idu kua'an
ti te dukan nik_akü idu ja anixexi ña'a ka yi'i.

Dukan niya'a yi'i ti nikuiñi ja kaxi ti iin
idu.

Descripción:

Este cuento narra cómo un venado engañó a un lobo que quería comérselo cuando éste se lo encontró en su cacería.

